

BORNOVA MERKEZ HÜSEYİN İSA BEY CÂMİİ VE KİTÂBELERİ

Vehbi Günay*

Giriş

Bornova, Anadolu'nun batı ucunda yer alan İzmir'in güzel bir beldesi olarak Türklerin batıya hareketleri sırasında geçit noktalarından ve yerleşim merkezlerinden birisini teşkil etmiştir. Bilindiği üzere İzmir ve havâlisi XI. yüzyılın sonlarında ünlü Türk denizcisi ve kendi adıyla kurduğu beyliğin hükümdarı olan Çaka Bey'in bölgeye egemen olması ile Türklerle tanışmıştır. Bu beyliğin pek de uzun sürmeyen hâkimiyetinin (1081-1096) ardından İzmir ve çevresinde XIV. yüzyılın başlarında Aydınoğulları Beyliği'nin egemenliği ile birlikte gerçek bir Türk hâkimiyeti dönemi başlamıştır. İzmir'i geniş hinterlandına bağlayan yollar üzerinde bulunan Bornova tarihî süreç boyunca gelişimini arttırarak günümüze kadar sürdürmüştür.

Gerek Aydınoğulları Beyliği gerekse Osmanlı Devleti idaresi altında Türklerle meskûn bir yerleşim birimi olmasına rağmen Bornova¹, İzmir'in XVII. yüzyıldan itibaren uluslararası bir ticaret şehri haline gelmesi sonucu artan gayrimüslim ve özellikle Levanten nüfusun burasını 'yazlık' olarak kullanmaları nedeniyle farklı nüfus özellikleri barındıran bir iskân merkezi olarak nitelendirilmiştir. Bunda hiç şüphesiz günümüze kadar itina ile korunagelen gayrimüslimlere âit geniş bahçeli konutlar, kiliseler ve mezarlıkların varlığı da etken olmuş olmalıdır².

XIX. yüzyıl ortalarında hafif eğimli güzel bir sırta dayanmış ve daha güzel bir düzlüğü gören, sık ağaçlarla gizlenmiş olarak betimlenen Bornova³,

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bl. Öğretim Üyesi; vehbi.gunay@ege.edu.tr

¹ İzmir'in XV ve XVI. yüzyılları ile ilgili kapsamlı ve titiz bir çalışma için bkz. Kütükoğlu 2000; ayrıca bkz. Baykara 1974. Türk fethi öncesi dönemle ilgili olarak bkz. Doğer 2006.

² Arıcan 2003.

³ Beyru 2000, 357.

XXI. yüzyılı yaşadığımız bu günlerde hiç yoksa yaklaşık yediyüz yıllık bir mâziye sahip Türk iskânı ve yaşam kültürünün izlerini belirgin bir biçimde yansıtamamaktadır. Bu noktada insan unsurunun evrensel bir özelliği olarak insanoğullarının sahip oldukları kültürel kimliklerini vurguladıkları mimâri ve çeşitli plastik öğelerin varlığına dikkat çekmek gerekir. Yapım veya yenileme kitâbelerinin mimâri yapıların kimliklendirilmesi açısından sahip oldukları önem mezartaşları için de söz konusudur. Mezartaşları kitâbeleriyle âit oldukları kişi, yaşadığı dönem, döneminin sosyo-kültürel özellikleri gibi pek çok konuda verdiği kıymetli bilgilerle eşsiz birer arşiv belgesi oldukları gibi taşıdıkları estetik formlarla da bir sanat tarihi ögesi niteliği taşımaktadırlar.

Ancak, Bornova'nın Türk geçmişinin izlerinin zaman içerisinde çeşitli nedenlerle kaybolduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim, Bornova'da mevcut, çalışma konumuzu da teşkil eden yapılarla ilgili makalesinde İlhami Bilgin; *"...çağlar boyunca yağmalanmış bir kentimizin erken tarihlerden kalabilmiş birkaç mimari örneğinden söz edebilmenin mutluluğu"* içerisinde olduğunu yazma gereğini hissetmiştir. Bu konudaki araştırmalara katkı sağlamayı amaçlayan çalışmamızda 'Bornova'nın en eski büyük câmisi' ile ilgili tarihî ve mevcut bilgiler derlenmeye gayret edilmiş ayrıca Bornova açısından tarih ve kültürümüzün günümüze ulaşabilen nadide örneklerinden olan Osmanlıca yazılı mezar kitâbelerinin bir envanteri oluşturulmuştur⁴.

Kaynaklara Dâir

Bornova Merkez Hüseyin İsa Bey Câmii ile ilgili Konstantinos Oikonomos'un 1817 yılında yaptığı çalışma ve bu eseri Yunancadan çevirerek birkaç kat genişletmek suretiyle 1868'de İzmir'de Fransızca olarak yayımlayan Bonaventure F. Slaars'ın 'destanlar çağından XIX. yüzyıla İzmir' konulu kitabında yer alan câmi ve sütunları hakkında verdiği bilgilerin en erken kayıtlar arasında olduğunu söyleyebiliriz⁵. XX. yüzyıla âit çalışmalar içerisinde en erken tarihlisi ise Nureddin Ardıç'ın İzmir Halkevi'nin yayın organı olan 'Fikirler' dergisinde 1939 yılında yayınlamış olduğu Bornova Büyük Câmii ve kitâbesini konu alan ayrıca câminin mimâri özelliklerini de

⁴ Bu çalışma, hâlen Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (Proje No: 2008.EDB.005) kapsamında, tarafımızdan yürütülen 'Bornova Kitâbeleri' konulu projenin bir parçasının sonuçlarını yansıtmaktadır.

⁵ Oikonomos ve Slaars 2001, 86-87. Kitabın Arapzâde Cevdet Bey tarafından kısaltılarak dilimize yapılmış bir çevirisi için bkz. Slars ve İkonomos 1932.

değerlendirdiği makalesidir.⁶ Daha sonra Türk Tarih Kurumu'nun Türk-İslâm Devri Kitâbeleri Derleme Heyeti üyelerinden olan M. Yusuf Akyurt'un 13-30 Nisan 1943 tarihleri arasında İzmir'de yürüttüğü çalışma sonuçları arasında bu câmi ve mezartaşları ile ilgili verdiği bilgiler gelmektedir.⁷ Bir diğer çalışma ise Kültür Bakanlığı Rölöve ve Anıtlar Şube Müdürlüğü görevlisi Arkeolog İlhami Bilgin'in 1980 yılında yayınlamış olduğu makalesidir.⁸ Bornova tarihi ile ilgili dilimizdeki ilk müstakil eser olan öğretmen Cemal Saran'ın 1970 yılında yayınladığı 'Bornova' isimli kitabında da kıymetli bilgiler mevcuttur.⁹ Son olarak Hasan Mert tarafından 2002 yılında hazırlanan geniş kapsamlı doktora tezinde de câmi ve mezartaşları üzerinde durulmuştur.¹⁰

Hüseyin İsa Bey Câmii ve Kitâbeleri

Câmi, günümüzde Ergene mahallesinde Büyük Çarşı içerisinde yer almaktadır. Câmi, batı yönünden 538., kuzeyden 456. ve doğu tarafından 453. sokaklar ile çevrelenmiştir. Günümüzdeki ismi 'Bornova Merkez Hüseyin İsa Bey Câmii' olan ibadethâne farklı kaynaklarda 'Câmi-i Vâlâ', 'Câmi-i Kebir', 'Ulu' / 'Koca' / 'Büyük' / 'Merkez' / 'Pazar' / 'Bornova' Câmii gibi çeşitli isimlerle de anılmıştır. Câminin ismi konusunda gerek Nureddin Ardiç'in bu konuda ilk olan makalesinde gerekse daha sonra hazırlanmış çalışma ve hâtıralarda '*Büyük Câmi*' olarak kaydedilmiş olduğunu da belirtmemiz gerekir. Bu isimlendirmenin Bornova'da '*Küçük*' ismini taşıyan diğer câminin varlığı ile ilgili -belki de- bir nazireden kaynaklanmış olduğu da düşünülebilir. Ancak küçük olarak anılan bu câminin II. Mahmud devri (1808-1839) devlet adamlarından 'İzmir Muhassılı Ömer Lütfü Efendi' tarafından yaptırılmış olduğu göz önünde bulundurulduğunda XIX. yüzyılın başlarında yaptırılan ve

⁶ Ardiç 1939. Araştırmacı, '*İzmir'in İslâmî epigrafyası*'nı toplamak amacıyla başladığı çalışması kapsamında kronolojik olarak 'İzmir'in en eski câmisi' olarak nitelendirdiği Bornova Büyük Câmii'ni ilk sıraya alarak mimarî özellikleri ve kitâbesi ile değerlendirmiştir.

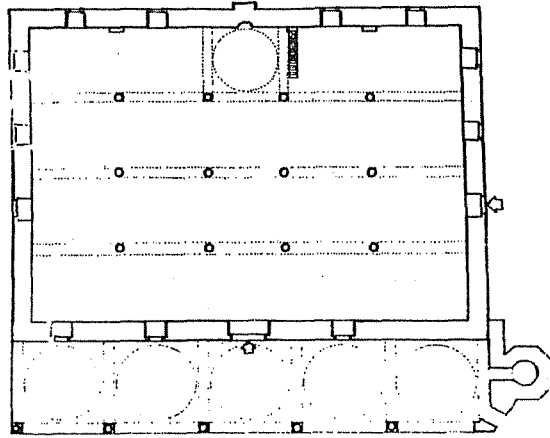
⁷ Akyurt 1943, 51-56. Bu çalışma içerisinde İzmir geneline âit 24 mebâni, 29 kitâbe, 23 kabir kitâbesi, 13 plan ve 87 adet fotoğraf yer almaktadır. Bornova'da yürütülen çalışmalar 24.IV.1943 tarihine aittir. Çalışma, Prof. Dr. Necmi Ülker tarafından yayıma hazırlanmaktadır.

⁸ Bilgin 1980, 46-50. Araştırmacı bu kısa makalesinde Bornova'da sit oluşturabilecek yapılar grubunun saptanmasına ilişkin sürdürülen çalışma sırasında dikkatini çeken ve o güne kadar varlıklarından söz edilmediğini belirttiği dört eseri (Büyük Câmi, Türbe, Dârü'l-Kurrâ ve duvar resimli bir konut) incelemesine konu edinmiştir.

⁹ Saran 1970. Yazarın 130 sayfalık bu eseri ile Bornova tarihi açısından büyük bir boşluğu doldurduğunu ve sonraki çalışmalar için de kaynaklık ettiğini belirtmek gerekir.

¹⁰ Mert 2002, 89-91. Doktora tezi, Bornova tarihi ile ilgili yapılmış ilk akademik çalışma olma özelliğine sahiptir. Eser hâlen Bornova Belediyesi tarafından yayım aşamasındadır.

XX. yüzyıl başlarında bir tamirat geçiren bu câminin ismini Büyük Câmi'nin 1740/41 yılına âit tamir kitâbesinde geçen '*Vâlâ*' (Farsça büyük, ulu, yüce anlamında) kelimesinden hareketle Büyük Câmi'den aldığı da söylenebilir. M. Yusuf Akyurt ise 1943 tarihli çalışma sonuçlarını içeren eserinde 'Ulu Câmi' olarak kaydettiği câminin bânisini '*Hüseyin İsa*' olarak belirtmiş ve bu isimle de kullanmıştır¹¹. İlk yerleşim yeri itibarıyla 'Büyük Çay' ve 'Küçük Çay' olmak üzere iki ana iskân mahalli bulunan Bornova'nın adı geçen yerleşim birimleri, merkezlerinde bulunan câmiler dolayısıyla 'Büyük Câmi' ve 'Küçük Câmi' mahallesi olarak da anılmışlardır¹². XIX. yüzyılda 'Büyük' ve 'Küçük' olarak isimlendirilen iki ana çarşısı bulunan Bornova'da mahalle, câmi ve çarşı (hattâ günümüzde park) isimlerinin bu şekilde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki mahallenin isimleri 1913'te İzmir'e atanan Vali Rahmi Bey (valiliği 1913-1918) tarafından 'Ergene' ve 'Erzene' olarak değiştirilmiştir¹³.

Bornova Büyük Câmi Plân Şeması¹⁴

Mimarî Özellikleri¹⁵; Kareye yakın enine dikdörtgen bir plân üzerine kurulmuş olan yapının harimi Roma çağından kalmış kompozit (Greko-Romen) başlıklı sütunlarla enine doğru dört sahna bölünmüştür. Sütunların

¹¹ Akyurt 1943, 53, 55; Saran 1970, 106-107.

¹² Daha sonra bu mahallelere Kâzım Dirik (diğer adı Yeni Mahalle) ve Gazi Osman Paşa/Osman Gazi (diğer adı Dağdibi) eklenmiştir (1970'teki durum itibarıyla). Bkz. Saran 1970, 2, 6.

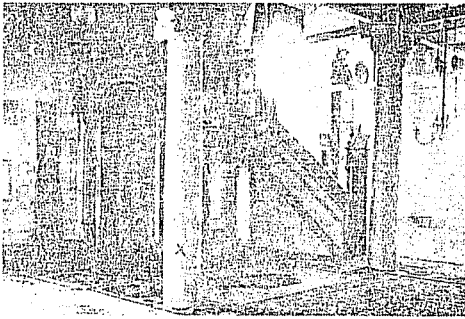
¹³ Mert 2002, 83.

¹⁴ Bilgin 1980, 48 şekil 1.

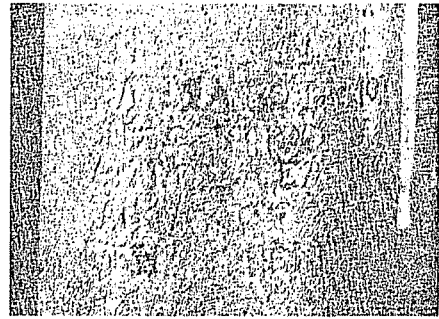
¹⁵ Bu konuda bkz. Oikonomos ve Slaars 2001, 86-87; Ardiç 1939, 11; Bilgin 1980, 46-47; Kuyulu 2001, 527.

üzerine yine enine doğrultuda düzenlenmiş sivri kemerler oturmaktadır. Câmî içerisinde en dikkate değer görüntü Anadolu’da Selçuklulara özgü bazilikal şemalı câmilerin vazgeçilmez bir uygulaması olan mihrap önündeki tek kubbeli bölümdür. Tavanın dayandığı oniki sütundan birisi oluklu (minberin sağında kalan ilk sütun) diğerleri ise düz yüzeylidir. Sütun başlıklarının çoğunluğu kompozit stildedir. Sütunların yaklaşık uzunluğu 3.75 m., çapı ise 35 cm.’dir. Bu taşların Meles (Artemis/Diana Hamamları [Halkapınar]) kıyısında İskender zamanı öncesinde var olduğu düşünülen tapıntan gelmiş olabileceği hakkında görüşler mevcuttur. Mihrabın sol tarafına düşen sütunun üzerinde Meles tanrıçasına âit Helen dilinde yazılmış bir kitâbe bulunmaktadır.

XIX. yüzyıl başlarında İzmir’e gelen ve Bornova’ya uğrayan Fransız gezgin Joseph Michaud eserinde, burada ‘antik yapı ve kalıntıların bulunmadığını’ sadece eski bir câmide Diana banyolarından geldiği söylenen eski Yunanca bir yazılı mermer sütun bulunduğunu kaydederek bu taşın kitâbesini vermektedir¹⁶. F. Slaars ise kendisinin kopya ettiği yazıtı “*Her bir çeşit kötülüğü, salgını / Yok eden kurtarıcım, Meles’in tanrısına / Sundum saygılarımı*” şeklinde tercüme etmiştir. Çok tanrılı inanç döneminden kaldığı anlaşılan bu yazıtın tarihi olarak 166-173 yılları arasında Roma’yı ve İzmir de dâhil olmak üzere bağlı illeri kırıp geçiren veba salgını dönemine âit olabileceğini de ileri sürmüştür¹⁷. Ancak günümüzde sütundaki yazının açıkta durmasının istenmemesi dolayısıyla üzerinin kapatıldığı görülmektedir.

Bornova Câmî’nde Kitâbenin
Bulunduğu Sütun (‘x’ ile işaretli)

Meles Tanrıçasına Ait Kitâbe

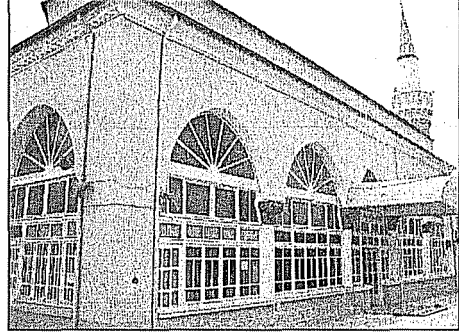
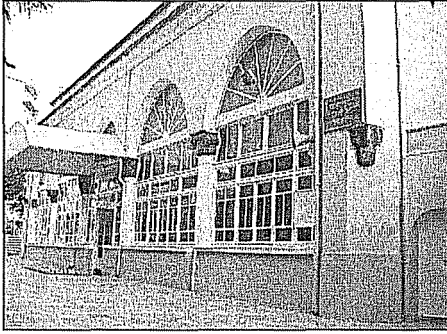
¹⁶ Seyyah kitâbede “*Beni her türlü kötülüklerden kurtaran Meles Çayı ilâhına şükrederim*” yazılı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Arıcan 2003, 21. Kitâbe metni başka bir kaynaktan; “*Kaht ü galâ* (kıtık ve pahalılık) ve *tauna* (veba) *nihayet veren halaskârım* (kurtarıcım) *Meles nam ilâha arz-ı mahmîdet* (övgü sunarım) *ederim*” şeklinde tercüme edilmiştir. Bkz. Slars ve İkonomos 1932, 34. Bu kitapta iki resimle, kitâbenin bulunduğu sütun ve kitâbenin resmi de verilmiştir.

¹⁷ Oikonomos ve Slaars 2001, 86-87.

ΥΜΝΩ. ΘΕΟΝ.
ΜΕΛΗΤΑ. ΠΟΤΑΜΟΝ.
ΤΟΝ. ΣΩΤΗΡΑ. ΜΟΥ.
ΠΑΝΤΟΣ. ΔΕ. ΛΟΙΜΟΥ.
ΚΑΙ. ΚΑΚΟΥ.
ΠΕΠΛΑΥΜΕΝΟΥ.

Sütun Üzerindeki Yazıtın Metni

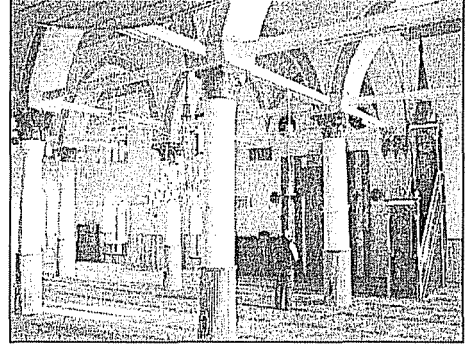
Bahçesine giriş için dört kapısı olan câminin kuzey ve batıda olmak üzere iki adet giriş kapısı bulunmaktadır. Mihrap duvarında zemin ile bitişik biçimde sağ ve solda ikişer, diğer duvarlarında ise üçer ana pencere ve üstlerinde birer küçük pencere mevcuttur. Ancak batı girişi pencerelerden biri açılarak inşa edilmiştir. Ana giriş kapısının üzerinde yer alan kadınlar mahfilinin girişi ise içeriden ve iki yanda bulunan merdivenlerle sağlanmış, bu bölüm ortasından bir ara duvar ve kapı ile eşit olmayan biçimde ikiye ayrılmıştır. Geniş olan bölümün girişi için dışarıdan ayrıca küçük bir kapı açılmıştır.

Câminin Ana Giriş Cephesi

İç süsleme ögesi olarak kaydedilebilecek detaylar arasında mihrabın sağ ve solunda iki ana destek kolonunun üzerinde yer alan ‘S’ kıvrımlı barok karakterli iki iri yaprak süslemesi oldukça dikkat çekicidir. Câminin son cemaat yeri üçgen geçiş öğeleri ve sivri kemerlerin taşıdığı beş kubbe ile bir revak görünümündedir. Önünde sıralanan ve Roma devrine âit harabelerden alınmış olduğu kaydedilen dört sütundan giriş kapısının sağında kalanı oluklu diğerlerinin gövdeleri ise düz yüzeylidir. Bunların sütun başlıklarından ikisi kompozit, birisi iyonik düzendedir. Dördüncüsü ise stili anlaşılamayacak

derecede tahrip olmuştur. Son cemaat yeri günümüzde camlı bölmeler ile kapatılmıştır. Bu bölüm içerisinde sonradan eklenmiş bir imam odası da yer almaktadır. Minare girişi ise son cemaat yeri içerisinde küçük bir kapı ile sağlanmaktadır. Bu bölümde ayrıca dışarıya açılan küçük bir kapı da mevcuttur.

Câminin İçeriden Görünümü

İnşâ Kitâbesi bulunmaması ve herhangi bir epigrafik kayıt tespit edilememesi dolayısıyla kim tarafından ve ne zaman yapıldığı kesinlikle saptanamayan câminin plân şeması yapının Anadolu-Türk mimârisinin erken çağına âit bir eser olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Mihrap önündeki ‘*Maksure kubbe*’ ögesinden ve ‘*devşirme malzeme*’nin en çok beylikler devrinde kullanılmış olmasından hareketle câminin Aydinoğulları Beyliği devrinde yapılmış olabileceği şeklindeki görüşü câminin ‘*revak*’ sistemi de desteklemektedir. Anadolu Selçukluları devri Türk câmi mimârisinin “*Ulu Câmi*” tipine bağlı yapılarda rastlanmayan revak görünümlü son cemaat yerleriyle ilk kez Beylikler devri câmilerinde karşılaşıldığı ve bunun bir örneğinin de ‘*Bornova Büyük Câmi*’ olduğu düşünülmektedir¹⁸. Bununla birlikte onaltı antik sütunun yapı içinde yer alıyor olması dolayısıyla bazı çalışmalarda câminin bir Bizans kilisesinden bozma olduğu¹⁹ ya da Bizans’tan önce bölgeyi egemenlikleri altında bulunduran Cenevizlilere âit bir kiliseden çevrilmiş olabileceği ihtimaline de yer verilmiştir²⁰. Ancak bu konuda araştırma yapmış olan Slaars bu görüşü, Rum üslubunda olduğunu kaydettiği yapının doğu âyin yönteminin uygulandığı kiliselerde olduğu gibi doğuya baktığını

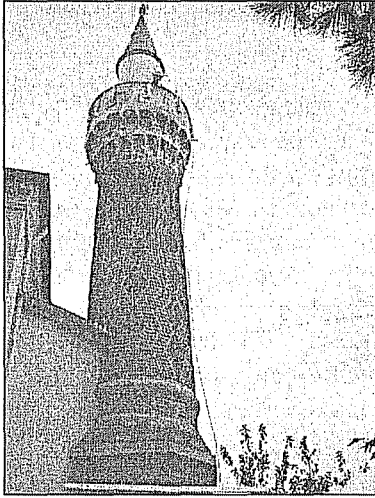
¹⁸ Bilgin 1980, 46-47.

¹⁹ Atay 1978, 55.

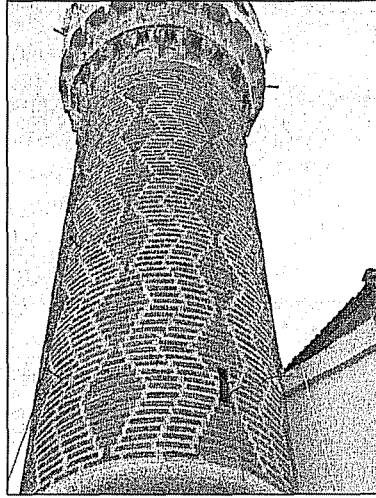
²⁰ 1930’lu yıllar Bornovası ile ilgili bilgiler aktaran M. Rahmi (Balaban) ‘*Bornova Pazar Câmi*’ adıyla kaydettiği câminin içerisindeki sütunların varlığını göz önünde bulundurarak yapının Cenevizlilere âidiyeti ihtimaline yer vermektedir. Bkz. M. Rahmi, “İzmir Tarih ve Atikiyatı”, *Fikirler*, S. 70, İzmir 1931, 9-10’dan naklen Mert 2002, 5.

şâyet yapının Cenevizlilerin inşası olduğu düşünülürse bunun 1261-1295 yılları arasına döneme tarihlendirilmesi gerektiği ancak çoğu sütunların başlıklarının başka öğelerle karışık 'Korinth' düzeninde ve bazılarının çöküş döneminden kalma olduğu ayrıca sütunların ve başlıklarının ilkçağ yıkıntılarından alınmış olduğu gerekçeleriyle ihtiyatla karşılamıştır²¹.

İzmir genelini içeren çalışmasına Bornova 'Ulu' Câmi'i'ni de almış olan Yusuf Akyurt, 'çok cesim' olduğunu belirttiği câminin ulu câmileri²² tipinde inşa edildiğini kaydetmektedir. Nureddin Ardıç ise câminin ilk yapımına işaret edecek epigrafik malzemenin bulunmamasına rağmen yapının doğusundaki harabeler arasında yer alan 'Dârü'l-kurrâ'ya dikkat çekmektedir. Buna göre, 983 (1575/76) tarihli inşa kitâbesi bulunan bu binanın bir medrese veya bir câmiye bitişik olması gerektiği düşüncesinden hareketle câminin tesisinin de XVI. yüzyıl olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır²³.

Minareden Görünüm

Minareden Detay

Câminin dış süsleme öğelerinden sözü edilebilecek bir desen kalmamışken düşey sıralar halindeki baklava şekiller ve bunlar arasında zikzaklı

²¹ Bkz. Oikonomos ve Slaars 2001, 86-87.

²² Selçuklu veya Beylikler devrine âit olduğu kabul edilen 'Cuma Câmi'si' niteliğindeki ibadethânenin büyüklüğü içerisinde ibadet edebilecek erkek sayısına da işaret edebilmektedir ki bu durum aynı zamanda kasaba ve çevresinin demografik yapısı için de bir gösterge olarak kabul edilebilmektedir.

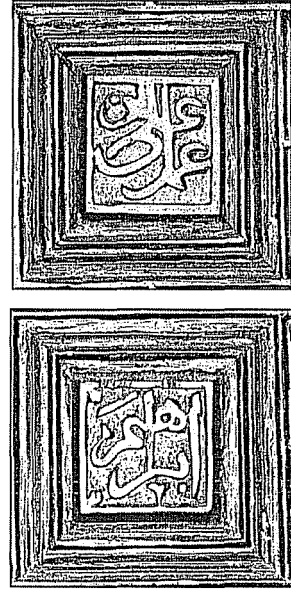
²³ Ardıç 1939, 15. 'Ulu Câmi' olarak isimlendirilen câminin -muhtemelen- XVI. yüzyılda inşa edilmiş olduğu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Baykara 1974, 49.

derz çizgileriyle bezenmiş minaresinin gövdesi oldukça dikkat çekicidir. Tamir kitâbesinin varlığından da anlaşılacağı üzere yapının zaman içerisinde geçirmiş olması muhtemel tamir, ek ve genişletmeler dolayısıyla mimârî özelliklerini yitirdiği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Câminin ahşaptan yapılmış ana giriş kapısı geometrik desenlerle süslenmiş ve aralarında metal işçiliği örnekleri bulunduran panolarla süslenmiştir. Kapının sağ ve sol kanatlarının üst panolarında iri harflerle “عمل على بن / ابراهيم (Amele Alî bin İbrâhîm / Bunu İbrahim oğlu Ali yaptı)” şeklinde bir imza mevcuttur. Bundan başka herhangi bir yazının bulunmadığı kapı kanatları buraya imzasını atan ‘Ali Usta’yı hatırlatmaktadır. Kapının geçen zaman içerisinde işlem görmüş ve pek çok defa boyanmış olmasına rağmen yazı ve desenlerinin sanat değeri özelliklerini hâlen muhafaza ettiğini de belirtmek gerekir. Ayrıca kapı kilidi de özgün özelliklerini korumaktadır. Batıda girişinde ise yakın tarihte yapılmış, üzerinde herhangi süsleme unsuru olmayan iki kanatlı ahşap bir kapı bulunmaktadır.

Câminin Ana Giriş Kapısı

Giriş Kapısı Kitâbeleri

Bornova’da ‘Küçük’ ve ‘Büyük’ olarak isimlendirilen iki câminin bulunduğu XX. yüzyıl başlarına âit hâtıralarda da kaydedilmektedir. Buna göre, eski hükümet konağı ile karşı karşıya olan Büyük Câmi’nin avlusunda ‘içi

boşalmış ve dört yatak sığacak büyüklükte' bir çınar ağacı ile abdest alınacak bir 'kümbet' (şadırvan) yer almaktaydı²⁴. Çocukluğunda evleri büyük câminin arkasında bulunan Hasan Arıcan da buradaki küçük meydana bitişik sık ağaçlarla kaplı 'cami mezarlığı'nın 'eski Türkçe yazılı mezar taşlarıyla dolu olduğunu', câmi avlusuna bitişik türbe ile avlunun tam ortasında bulunan daire şeklinde üstü kiremitlerle örtülü abdest alınan ancak günümüzde bulunmayan havuzlu şadırvanın varlığını bizlere haber vermektedir²⁵. Hazire kenarında yerde yatık durumda bulunan iki silindirik sütun ise daha sonra ana yola yapılan giriş kapısı kenarlarına dikilmiştir.

Câmi avlusunun geçmiş yıllara âit bir görünümü (Hasan Arıcan özel arşivi²⁶)

²⁴ Sokrati Prokopiu'nun 'Eski İzmir'de Seyran' (Atina 1949) isimli eserinde yer alan Bornova ile ilgili anılar için bkz. Arıcan 2003, 22-34.

²⁵ Doğma-büyüme Bornovalı ve bir Bornova sevdalısı olan Hasan Arıcan (Bornova, 21.XII.1944 doğumlu) anılarında; küçükken oyunlarını câminin yanındaki meydancık ile dalagan (ısrırgan otu), mezar otu, selvi ve çitlembik ağaçlarıyla kaplı câmi mezarlığında oynadıklarını, sık ağaçlarla kaplı bu küçük mezarlıkta pek çok kitâbeli mezar taşı bulunduğunu yazmaktadır. Ayrıca, Bornovalıların akşamları adak için mum yaktıkları türbenin câmi avlusuna bitişik olduğunu, avlunun ortasında ise bir abdest kümbetinin yer aldığını belirtmektedir. Bkz. Arıcan 2006, 2.

²⁶ Sayın Hasan Arıcan'a çalışmamıza gösterdiği ilginin yanı sıra verdiği kıymetli bilgi ve resimler için teşekkür etmek bizim için yerine getirilmesi gereken zevkli bir görevidir.

1883 yılında Büyük Câmî avlusu içerisinde bir ilkokul binası yaptırılmış ve medresedeki okul (ibtidâî) buraya taşınmıştır. 1908 yılına kadar bu binada faaliyet gösteren okul daha sonra mevcudunun artması, kız ve erkek öğrencilerin ayrılarak erkeklerin câmî karşısındaki eski hükümet binasına geçmesi ile boşaltılmıştır. Bu tarihte boşaltılan bina bir süre fakir aileler tarafından mesken olarak kullanılmış daha sonra sırasıyla ihtiyar heyeti odası, kütüphane ve müezzin evi olarak tahsis edilmiştir²⁷.

Hüseyin İsa Bey tarafından inşa edilen câminin hangi tarihte yapıldığına dâir kesin bir tarih tespit edilememektedir²⁸. XVIII. yüzyıl başlarına ait kayıtlarda da açık bir biçimde bâninin adı geçmektedir. Ancak Hüseyin İsa Bey'in kimliği hakkında elimizde hâlen yeterli bilgi mevcut değildir. Bazı çalışmalarda câminin bânisinin Aydınoğulları Beyliği'nin kurucusu Mehmed Bey'in beş oğlunun en küçüğü olan 'İsa Bey' olduğu da kaydedilmektedir²⁹. Ancak, Aydınoğulları beyi İsa Bey'in isminin sadece 'İsa' olarak geçtiği hattâ devrinin geleneğine uygun olarak 'Fahreddin' ön adı ile anılıyor olduğu da bilinmektedir³⁰. İsa Bey'in beyliğin idaresinde bulunduğu devirde (1360-1390) kendisi tarafından yaptırılmış Birgi ve Keles'te câmilerinin olduğu ayrıca 1375 tarihli Ayasuluğ (Selçuk)'daki ünlü İsa Bey Câmii'nin de daha sonra Bursa ve İstanbul'da görülen câmilerin yapım tarzına etki ettiği kaydedilmektedir³¹. Nevar ki XIV. yüzyılın başlarından itibaren İzmir'i hâkimiyetleri altında bulundurmuş olan Aydınoğulları'nın Bornova'da bir ibadethâne yaptırdıklarına dâir tarihsel kayıt tespit edilememiştir.

Vakfiyesi İzmir evkâfında bulunmayan câmî, '*Seyyid Ali Ağa*' tarafından Hicrî 1153 (Milâdî 1740/41) yılında esaslı bir onarımdan geçirilmiş ve bir tamir kitâbesi konulmuştur. Kitâbe câminin son cemaat yerinden içeriye girilecek cümle kapısı üzerinde sülüs yazı stili ile iki sütun halinde yazılmıştır. Altı mısradan oluşan kitâbesi 76x49 cm. ölçüsündedir.

²⁷ Saran 1970, 69. Bornova'da eğitim ile ilgili olarak ayrıca bkz. Mert 2002, 176 vd.; Tutsak 2002, 127 vd.

²⁸ Cemal Saran eserinde, "... iç kapının üzerindeki bir kitâbede, Hüseyin İsa Bey (diğer ismi ile Camii Kebir) Camii 1153 hicrî yıllarında zamanın seçkin kişileri sayılan Seyit Ali Ağa tarafından yeni baştan tamir edildiği açıkça belirtilmektedir." şeklinde yazmıştır. Bkz. Saran 1970, 107. Ancak görüleceği üzere kitâbe metninde (şâyet başka bir kitâbeden söz edilmiyorsa) Hüseyin İsa Bey adı geçmemektedir.

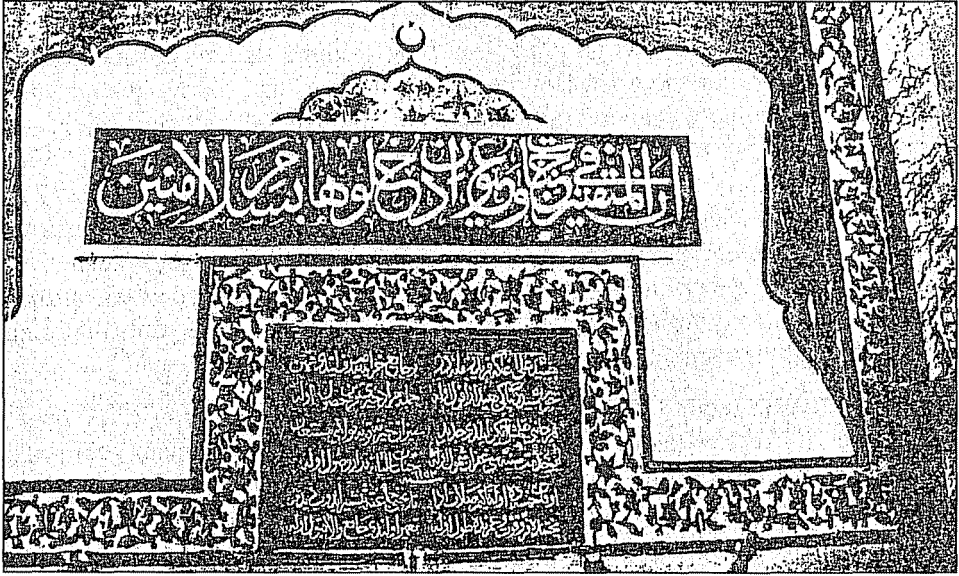
²⁹ Ağır 1993, 24. Bu çalışmada '*Bornova Büyük Cami*' ve '*Hüseyin İsa Camii*' ayrı yapılar olarak ele alınmıştır. Aynı durum daha sonraki bir çalışmada da tekrarlanmıştır. Bkz. Benzedin 1994, 13.

³⁰ Uzunçarşılı 1984, 112.

³¹ Akın 1968, 62.

Câminin tamir kitâbesi üzerinde iki âyet-i kerîme (وَغُيُونَ أَذْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ) yer almaktadır³². Ancak fotoğraflarda da açık bir şekilde görüldüğü üzere, kitâbelerin çevresinde bulunan süsleme öğeleri günümüze ulaşamamıştır.

İzmir câmi kitâbelerinin çoğunun manzum olarak düzenlendiği, tarihlerinin ebced hesabı ile tespit edildiği ve genellikle sülûs veya talik yazı stili ile yazılmış oldukları göz önünde bulundurulduğunda Bornova Büyük Câmi kitâbesinin de aynı özellikleri taşıdığı görülmektedir. Kitâbe beyitlerinin son mısraında (*Ta'mîr olundu Câmi'-i Vâlâ kabul ola*) ebced hesabı ile Hicrî 1153 yılına tam tarih düşürüldüğü hesaplanabilmektedir.

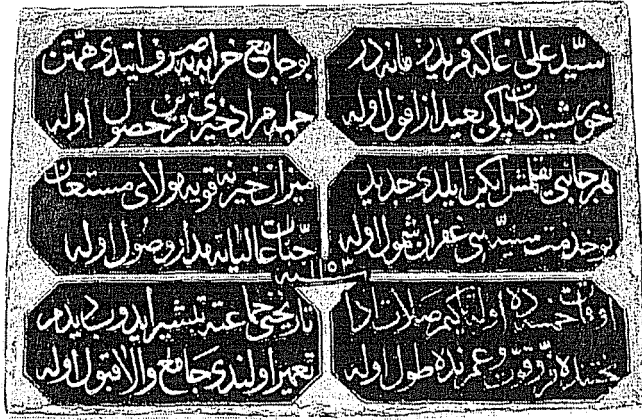
1943 Yılında Câmi Kitâbesinin Görünümü³³

³² “(Allah’ın azabından korkup rahmetine sığınan) takvâ sahipleri, mutlaka cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. ‘Oraya emniyet ve selâmetle girin’ (denilir, onlara).”, Kur’an-ı Kerîm, Hicr Sûresi, 15/45-46.

³³ Akyurt 1943, 53-54 şekil 79.

Câmi kitâbesinin görünümü (18.X.2008)

Tamir kitâbesinin okunuşu şöyledir:

Seyyid Ali Ağa ki ferîd-i zamânedir

Hurşid zât-i pâki ba'id ez ufûl ola

Her cânibi yıkılmış iken eyledi cedûd

Bu hizmet-i seniyyesi gufrân şümûl ola

Bu câmi'-i harâbeye sarf etdi himmetin

Cümle murâd-ı hayrî karîn-i husûl ola

Mizân-ı hayrına koya Mevlâ-yı müste'ân

Cennât-ı 'âliyâta medâr-ı vusûl ola

Sene 1153

Evkât-ı hamsede ola tâ kim salât edâ

Bahtında ferr û kuvvet ve ömründe tûl ola

Târihini cemâ'ate tebşîr edüb didim

Ta'mîr olundu Câmi'-i Vâlâ kabûl ola

Kitâbe günümüz Türkçesi ile şöyle de ifade edilebilir:

Seyyid Ali Ağa ki zamanunda eşsizdir

Emeğini bu yıkık câmîye harcadı

*Temiz kişiliğinin güneşi batmaktan uzak
olsun*

*Onun bütün hayırlı muratları
gerçekleşsin*

Her tarafı yıkılmışken yeniledi

*Kendisinden yardım istenen Allah hayır
terazisine koysun*

*Bu yüce hizmeti bağışlanmaya delâlet
etsin*

Yüce cennetlere varmayı sağlasın

Yıl 1740/41

Beş vakitte namaz kılınsın

*Tarihini cemâate müjdeleyip şöyle
dedim:*

*Bahtında aydın ve güçlü, ömrü (de) uzun
olsun*

Tamir olundu ‘Ulu Cami’ kabul olsun

Câminin bânisi ile ilgili bilgimiz olmadığı gibi her tarafı yıkılmış olan câmîyi yenileyen ‘Seyyid Ali Ağa’ ile ilgili malumatımız da bulunmamaktadır. Cemal Saran çalışmasında kaynak göstermeden Seyyid Ali Ağa’nın ‘kızlarağası’ iken Bornova’ya büyük bir görev ile gönderilmiş bir kişi olduğunu yazmaktadır³⁴. Hâlen elimizde mezartaşı bulunan (Taş no: 13) Hacı Ali Ağa’nın kızı olduğu belirtilen ve Şeyh Seyyid Ömer Efendi ile evli olan Şerîfe Ümmügülsüm Hanım (1834)’ın babasının câmîyi tamir ettiren ‘Seyyid Ali Ağa’ olabileceği -isim benzerliği değilse- de düşünülebilir.

XVIII. yüzyıl ortalarında câminin tamiratının ardından daha düzenli bir işleyişe kavuştuğunu veya Osmanlı arşiv belgelerinde izlerinin takip edilebildiğini söylememiz mümkündür. Geçirdiği tamiratın ardından câmî için bir nakit para vakfının kurulmuş olması ise belki de önceki dönemde bu konuda duyulan eksikliğin giderilmesi için gerekli görüldüğü ile ilgili olmalıdır. Câmi için kurulan bu vakfın mütevelliliği görevine 1758 yılında belirli bir ücret karşılığında ‘Ömer b. Mehmed’ getirilmiştir³⁵. Günümüze ulaşan mezartaşları arasında yer alan (Taş no: 3) 1783/84 yılında vefat etmiş olan Şeyh Seyyid Ömer Efendi’nin adı geçen vakıf mütevellisi olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Câminin müezzinliği görevini ise XVIII. yüzyılın başlarında ‘Seyyid Mustafa’ yerine getirmekteyken daha sonra boşalan göreve 1720 yılında ‘Mustafa b. Mahmud’ atanmıştır³⁶. Müezzinlik görevi 1765’te günlük iki akça

³⁴ Saran 1970, 107-108

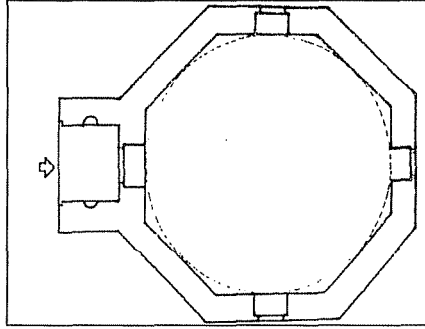
³⁵ Z 1171 (6.VII-3.IX.1758) tarihli kayıt için bkz. VGMA., *Hurufât Defteri 1065*, v. 21b’den naklen Şimşir 1999, 332.

³⁶ Receb 1140 (12.II-12.III.1720) tarihli kayıt için bkz. Baykara 1997, 6.

karşılığında müezzin olan ‘Hüseyin b. Abdullah’ın çocuksuz vefat etmesi dolayısıyla 1774 tarihinde ‘Molla Mehmed b. Hasan’a verilmiştir³⁷.

Alişir - Nezir - Beşir Türbesi

Câmi avlusunun kuzeydoğusunda yer alan ‘Alişir-Nezir-Beşir Gazi Türbesi’ düzgün olmayan sekizgen plânlı bir yapıdır. Türbede kesme taş ve tuğla alması yapı malzemesi olarak kullanılmış, pendentiflerle geçilen alaturka kiremit kaplı basık bir kubbe ile örtülmüştür. Üç tane kemerli penceresi bulunmaktadır. Yapı ana bloğunun batı cephesinde 1 m. kadar dışa doğru taşma yapan giriş mekânının ön açıklığı sivri tuğla kemerlidir. Türk mimârisinde bu tip mekânların iki yan tarafına açılması gelenekleşmiş ‘mihrabiye nişleri’ bu yapıda da mevcuttur. Mihrabiyelerin hemen üstünden karşılıklı olarak başlayan mukarnas dizileri yukarıya ve birbirine doğru yaklaşarak düz tavana yapışırlar. Basık kemerli bir kapı ile girilen türbe içerisinde üç halk kahramanının taş sandukaları bulunmaktadır. Bu yapı üzerinde incelemelerde bulunan İlhami Bilgin, Anadolu Selçukluları ve Beylikler devri türbe formlarından olmak üzere ön hacim ve üst örtü sistemlerindeki değişimleri dikkate alınmak suretiyle türbenin ‘XIV-XV. yüzyıl türbe biçimlerinin Bornova’da uygulanmış bir çeşitlemesi olarak düşünülebilir’ şeklindeki kanaatini paylaşmaktadır³⁸.

Türbe Plân Şeması

Türbenin yapım yılı veya içerisinde yatanların kimlikleri ve ölüm tarihlerini gösteren bir yazıt bulunmamaktadır. 1939 yılındaki araştırmada türbe kapısı üzerinde asılı bir levhada burada yatanların isimlerinin (*Alişir Gazi Hazretleri, Nezir Gazi hazretleri, Beşir Gazi Hazretleri*) yazılı

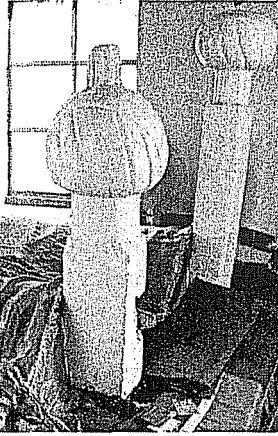
³⁷ Şimşir 1999, 325.

³⁸ Bilgin 1980, 47.

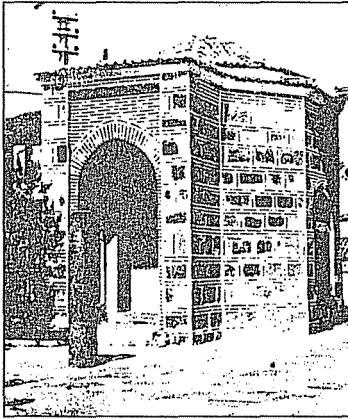
olduğu kaydedilmektedir. Çalışmamız sırasında türbe içerisinde 58x42,5x3 cm. ebâdında ahşap çerçeveli cam bir levhanın varlığı tespit edilmiştir. Osmanlıca harflerle üç satır hâlinde yukarıda kaydedilen isimlerin bu levhada yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte satır sonlarında Osmanlıca olarak Alişir Gâzi için 'S 120', Nezir Gâzi için 'S 20' ve Beşir Gâzi için 'S 12 (?)' ibarelerinin bulunduğu, buradaki 'S' harfinin 'sinn' yâni yaş kelimesinin kısaltılması olabileceği ve içeride yer alan üç baş taşının sağdan-sola azalan yükseklikte yerleştirilmiş olduğunu da dikkati çekmektedir.

Türbenin içeriden görünümü

Türbe içerisinde bulunan levha

1970'lerde Türbenin Câmî Avlusundan Görünümü³⁹

Günümüzde Türbenin Câmî Avlusundan Görünümü (18.X.2008)

³⁹ Bilgin 1980, 49 resim 3.

Hâlen giriş kapısı üzerinde yeni Türk harfleriyle “*Alişir-Nezir-Beşir Gazi Hazretleri*” yazılı bir levha asılıdır. Türbenin 453. sokaktan görülen duvarında ise “*Seyyit Battal Gazi’nin Torunları Alişir Beşir Nezir Hazretleri*” yazılı bir mermer levha bulunmaktadır.

Halk arasında türbede mezarları bulunan kişilerin kimlikleri hakkında çeşitli söylenceler mevcuttur. 1939 yılında yayımlanmış olan makalede, bu tarihten altı yıl önce câminin imamlığını yapan bir yaşlının bu kişilerin ‘İzmir’in fâtilhleri’ olduğunu söylediği de bir not olarak kaydedilmiştir⁴⁰. Günümüzde de halk arasında türbede bulunan üç mezarın Seyyid (veya Seyit) Battal Gâzi’nin Alişir, Beşir ve Nezir isimli oğullarına âit olduğuna inanılmaktadır⁴¹. Bu konudaki rivâyetlerden birisi de Bornova’da yaşayan ‘sâlih’ bir kişinin rüyasında türbede yatanların kendilerini Battal Gâzi’nin çocukları olarak tanıttıkları ile ilgilidir. Diğer bir rivâyette ise Malatya’dan kısa boylu, hafif şişman ve sakallı kişilerin Türklerin İzmir’i fethi sırasında şehit düşen üç kardeşi aradıklarında Bornova’nın büyüklerinin bu türbeyi işaret etmiş oldukları anlatılmaktadır⁴². Bu rivâyette şehir olarak geçen Malatya ise başka versiyonlarda Eskişehir olarak aktarılmaktadır. Halk arasındaki söylencede Seyyid Battal Gâzi’nin ‘çocukları’ olduklarına inanılan türbedeki yatırlar türbenin dış duvarında bulunan ve yakın zamanlarda asıldığı söylenen levhada ‘torunları’ olarak kaydedilmişlerdir.

Battal Gâzi (asıl adı Abdullah, ölümü 740 ?) Emevîler devrinde Anadolu’da Bizans’a karşı yapılan savaşlarda ün kazanmış, Müslümanlar ve özellikle Türkler arasında büyük bir gâzi-velî (alperen) kimliğiyle yüceltilerek destan kahramanı haline getirilmiş Arap asıllı olmayan Müslüman bir kumandandır. Ancak onun Endülüs’ten Ortaasya’ya uzanan sahada bütün Müslümanlarca bir menkıbevî şahsiyet olarak hafızalarda yer tuttuğu da bir gerçektir⁴³. Kahraman bir evliya olarak Battal Gâzi, Anadolu’da Hristiyanlarla yaptığı savaşları anlatan ‘Battalnâme’ adı verilen eserlerle geniş bir coğrafyanın ve uzun yüzyılların nesillerini etkilediği de unutulmamalıdır. Battal (kahraman) adı çerçevesinde oluşmuş Arapça ‘Zâtü’l-himme’ ve Türkçe ‘Battalnâme’ adı verilen iki destanî halk hikâyesi Malatya çevresinde geçen İslâm-Bizans mücadelelerini konu almaktadır. Eskişehir’e bağlı ‘Seyitgazi’ ilçesi de buradaki câmi, türbe, medrese, imâret, hangâhtan oluşan Seyitbattalgazi külliyesi ile Battal Gâzi’nin ismini ve hatırasını günümüzde yaşatan unsurlardandır.

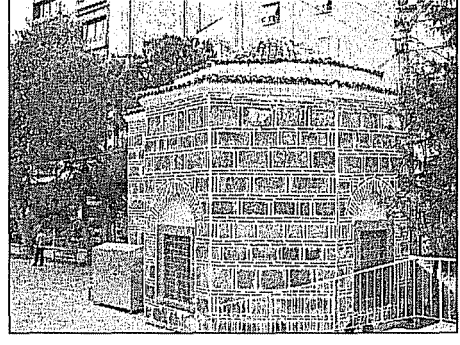
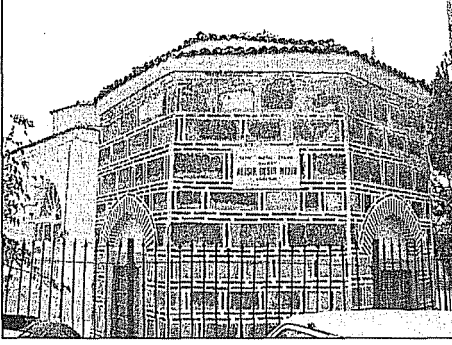
⁴⁰ Ardic 1939, 11.

⁴¹ Ağır 1993, 24.

⁴² Mert 2002, 92-93.

⁴³ Ocak 1992¹, 204; Ocak 1992², 206-208.

Her ne kadar doğrulanamasa da Seyyid Battal Gâzi'nin çocuklarına veya torunlarına atfedilen bu mezarlar ve türbenin böyle bir halk inanışının etkisiyle üretilmiş olabileceği de tahmin edilebilir.

453. Sokaktan Türbenin Görünümü

Hüseyin İsa Bey Câmii Hazîresi

Bornova'da yüzlerce yıl yaşamış olan Müslüman Türklere âit büyük mezarlıkların bulunması gerektiği düşünülebilir. Ancak günümüzde Bornova'nın geçen yüzyılların bir nişânesi sayılabilecek aynı zamanda yaşayanların kendilerine ve geçmişlerine olan saygılarının bir göstergesi olarak da kabul edilebilecek mezarlıkların bulunmadığı ortadadır. XVIII. yüzyılda İzmir'i ziyaret etmiş bir İngiliz gezgin olan Richard Pococke (1701-1765) seyahatnâmesinde bu gezisi sırasında 1739 yılında uğramış olduğu Bornova ile ilgili bilgiler vermektedir. Bornova yakınlarında 'büyük bir Türk mezarlığı' gördüğünü kaydeden gezgin mezarlığın varlığından yola çıkarak Bornova'nın seçkin bir yer olduğunun kabul edilebileceği şeklindeki düşüncesini de belirtmeden geçemiştir⁴⁴.

Bornova'da günümüzde park (Büyük Park) olarak kullanılan alan ile Kâzım Dirik mahallesinin bir kısmı en eski ve en büyük Bornova mezarlığıdır. I. Dünya Savaşı sırasında İzmir Valisi Rahmi Bey'in valiliği döneminde İzmir'in diğer mezarlıkları için söz konusu olduğu gibi bu mezarlık ta boşaltılmıştır. Park haline getirilen 20 dönümlük alanın etrafı duvar ve

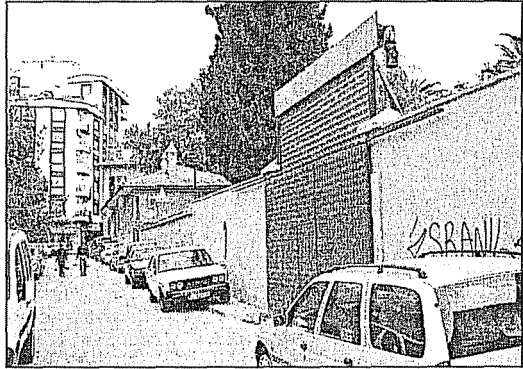
⁴⁴ Richard Pococke eserinde Türk sultanının İzmir'deki konsoloslardan kendilerini 'Bornova ve İzmir Konsolosu' olarak nitelendirmelerini istediği ile ilgili bir söylentiye de kaydetmekte ve buna göre Bornova'nın önemli bir ticaret merkezi olduğu sonucuna varmaktadır. Bkz. Pınar 1996, 52.

parmaklılarla çevrilmiştir⁴⁵. Kâzım Dirik mahallesinin içerisinde kalan diğer Bornova Mezarlığı ise 1928 yılında gömüye kapatılmış ve boşaltılan alan imâra açılmıştır⁴⁶. Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Bornova Büyük Parkı'nın bulunduğu saha içerisinde büyük mermer taşlardan yapılmış üzerinde eski Türkçe harflerle yazılı, tepesi sarıklı, külâhlı ve fesli mezartaşları bulunduğu nakledilmektedir⁴⁷.

Ne yazık ki Bornova'nın Türk mezarlıkları hâlen Kâzım Dirik Mahallesi sınırları içerisinde yer alan, duvarlarla çevrili olarak 1.870 m². genişliğindeki İngiliz ve yanı başındaki 6.300 m²'lik bir alanı kapsayan Musevi mezarlıkları ile aynı kaderi paylaşamamış ve günümüze ulaşamamıştır⁴⁸. Mezarların ne olduğu değil ama belki de mezartaşlarının ne olduğu sorusu ise yanıtsız kalmaktadır. Bu konuda bir not düşebilmek amacıyla 1994 yılında 151. sokakta yer alan bahçeli evin duvarında bu taşlarından olması muhtemel bir mezartaşının kaba inşa malzemesi olarak kullanıldığını tespit ettiğimizi ancak günümüzde bahçe duvarı sıvalı olduğun için görülemediğini de kaydedebiliriz.

151. Sokakta duvardaki mezar taşı (Süleyman Özkan özel arşivi'nden)

Mezar taşı parçasının bulunduğu Bornova 151. Sokak

⁴⁵ Ancak, I. Dünya Savaşı dolayısıyla yarım kalan Vali Rahmi Bey'in başlattığı park düzenlemesi Vali Kâzım Dirik (1881-1941, valiliği 1926-1935)'in gayretleriyle Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü (1933) törenleri için gerçekleştirilmiş ve 1934 yılında açılan parkın içine üzerinde 'Bu Park Vali Kazım Paşa Zamanında Başarılmıştır 1934' yazılı olan mermer bir anıt konulmuştur. Bu hizmeti dolayısıyla mezarlığın bir bölümünü de içerisine alan mahalleye Bornova Belediyesi tarafından 'Kâzım Dirik' adı verilmiştir. Bkz. Saran 1970, 10, 116-117. Ayrıca bkz. Mert 2002, 86, 137.

⁴⁶ Kâzım Dirik mahallesindeki ikinci mezarlığın yerine Bornova-Bayraklı yolu üzerinde tahsis edilen 40 dekarlık alan bu tarihten sonra kullanılmış ise de burası da 1967 yılında kapatılarak Manisa yolu üzerindeki yeni mezarlığa kaldırılmıştır. Bkz. Saran 1970, 10; Çakmak 2005, 74.

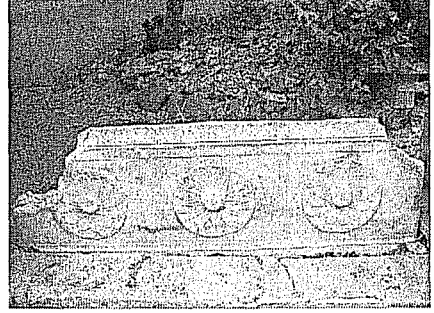
⁴⁷ Mert 2002, 86.

⁴⁸ Bu konuda bkz. Mert 2002, 87.

Ayrıca, Bornova şehir merkezinde de 6. Sokak (eski adı Selçuk Sokak) No: 25'in önünde yer alan meydanda küçük bir mezarlık bulunmaktaydı. Hâlen ayakta kalmış olan çitlembik ağacının bir köşesinde bulunduğu üçgen şeklindeki mezarlıkta Osmanlıca kitâbeli birçok mezartaşları yer almaktaydı. Günümüzde tamamen yola gitmiş olan bu mezarlara âit mezartaşlarının da moloz olarak atılmış olduğu aktarılmaktadır. Mezartaşlarından geriye sadece 180x64x7 ebâdında bir lahit yan kapağı olduğu anlaşılan ve üzerinde üç desen bulunduran köşeleri kırık mermer taş kalmıştır⁴⁹.

Bornova 6. sokakta küçük mezarlığın bulunduğu meydan

Selçuk Sokak mezarlığından günümüze ulaşan lahit yan kapağı

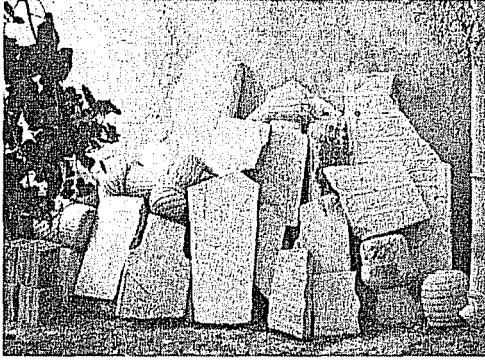
1939 yılında Bornova Büyük Câmi'nin kuzey ve batı tarafları ile avlusunun bulunduğu doğu yönünün küçük bir mezarlık (*hazîre*) ile çevrili bulunduğu belirtilmektedir. Avlunun batı kısmında 1753-1819 yılları arasında Bornova voyvodaları olan Hacı Ahmed, Hacı Mehmed ve Kürd Ömer Ağaların mezarları bulunmaktadır. Avlunun kuzeyinde ise bir takım mezarlarla birlikte şadırvan ve türbe mevcuttur⁵⁰. Türbenin yanından geçen sokak (456. Sokak) ise vaktiyle bir arabanın zorlukla geçebileceği genişlikte olduğundan hazîrenin buradan kaldırılmasının ardından câmi bahçesi ile birlikte yol da genişletilmiştir. Bu hazîreye son gömü 1920'li yıllarda yapılmıştır. İnce Ali oğlu Rıza Bey câmi pencerelerinden birinin altına defnedilmiş ancak taş dikilmemiştir⁵¹.

⁴⁹ Bu bilgiler aynı adreste oturan Sayın Uğur Uzun (Bornova 1942 doğumlu)'dan aktarılmıştır. Mermer taşı hâlen evinin bahçesinde itina ile muhafaza etmektedir. Kendisine ilgisi, misafirperverliği ve verdiği kıymetli bilgiler için ayrıca teşekkür ederim.

⁵⁰ Ardıç 1939, 11.

⁵¹ Rıza Bey'in defni karşılığında câmiye gelir getirmesi amacıyla yanındaki iki dükkân hediye edilmiştir. Sayın Hasan Arıcan kayınpederinin babasına âit bu bilgiyi bizlerle paylaşmıştır.

Bornova Merkez Hüseyin İsa Bey Câmii haziresi câminin kuzey ve doğu yönünde hâlen mevcut türbe (*Alişir-Beşir-Nezir Türbesi*) civarında iken günümüzde kıble tarafında ve câmi ile câmi bahçe duvarı arasında yer alan küçük bahçe içinde rastgele atılmış durumda bulunmaktadır. Şâhîde, ayak taşları ve başlıklardan oluşan taşlardan hiçbirisi sabit durumda değildir. Bu taşlar üzerinde yürütülen çalışmalar sonucunda taşların tam bir envanterinin çıkarılması gerçekleştirilmiştir.

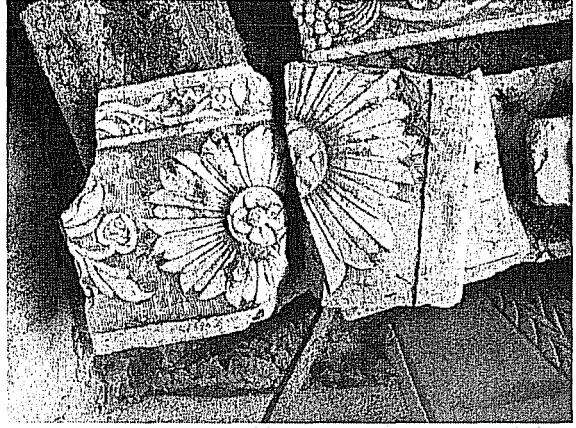
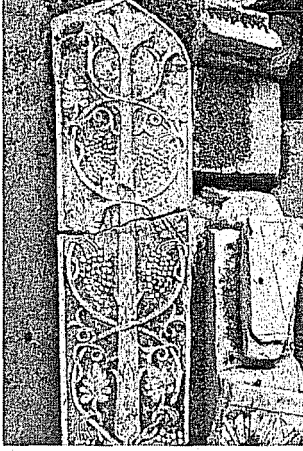
Mezartaşlarının 2001 yılı ve 18.X.2008 tarihindeki görünümeleri.

Hüseyin İsa Bey Câmii Mezar Kitâbeleri

Sunulan resimlerde de görüleceği üzere oldukça tahrip edilmiş durumdaki baş taşları (şâhîde), âit oldukları taşlardan ayrılmış bulunan tepelikler, ayak taşları ve diğer kırık parça taşlarla birlikte dağınık bir şekildedir. Hattâ taşlarla ilgili olarak 2001 yılında gerçekleştirdiğimiz çalışmanın ardından 2008 yılında izlenen görünüm tahribat ve ilgisizliğin daha da arttığı yönündedir.

Çalışma kapsamında mevcut parça taşlar mümkün olduğu kadar âit oldukları diğer taşlar ile birleştirilmiştir. Eski bir Türk yerleşim birimi olan Bornova'nın mezarlıklarından ve câmi civarındaki hazîresinden günümüze sadece bu mezar kitâbelerinin ulaşmış olması son derece dikkat çekicidir.

Bornova Büyük Câmî'nin yol ve bahçe genişletme çalışmaları sırasında kaldırılan hazîresinde kaç tane mezartaşı bulunduğunu bilememekteyiz. Ancak çalışmamız sonucunda günümüze ulaşmış yirmibir adet mezartaşının varlığı tespit edilmiş durumdadır. Ancak bu şâhidelerin hepsinin aynı durumda olmadıkları da belirtilmelidir. Ayrıca hazîreden geriye kalmış enfes işlemeli ayaktaşları ve mermer sandukalara âit olması muhtemel kırılmış durumda yan kapak taşları da dağınık bir halde bulunmaktadır.

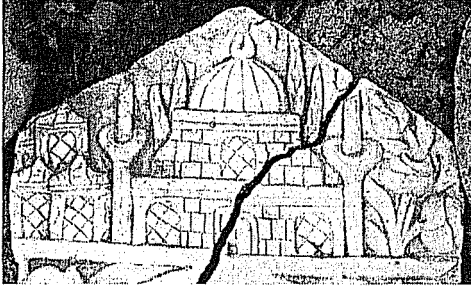

Kırılmış durumda bir ayaktaşı ve bir sanduka yan kapağına âit kırık taşlar

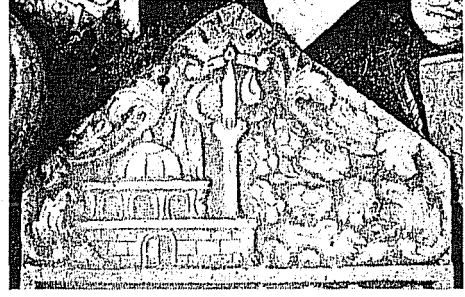
İsim ve tarihleri tespit edilebilen mezartaşları incelendiğinde bunlardan sadece dördünün XVIII. yüzyıla, on tanesinin de XIX. yüzyıla âit oldukları görülmektedir. Taşların 11 tanesi erkek, 6 tanesi kadınlara âit mezartaşlarıdır.

Mezartaşları arasında Batı Anadolu'da çeşitli örneklerine rastladığımız mimâri tasvirli mezartaşları bulunmaktadır⁵². İki adet câmi tasvirli mermerden yapılmış mezartaşının 1238 (1822/23) tarihli olan ilki (Taş no: 9) kırılmış durumdadır. Diğeri ise 1831 tarihli olup (Taş no: 11) sağlamdır. Her iki taşta da tasvirler üçgen biçimli tepeliğin içerisine alçak kabartma tekniğiyle işlenmiştir. Taşlarda yer alan câmi tasvirleri bir kasnak üzerine oturtulmuş tam kubbe ile örtülü ve minarelidir. İlk taşta câmi tasviri tepeliğin ortasına yerleştirilmiş olup tasvirin iki yanında zeminden yükselen ve duvarlara bitişik birer şerefeli iki minare yer almaktadır. Bu taşta câmi tasvirinin solunda işlevi belli olmayan mimâri yapılar yerleştirilmiş sağına ise barok karakterli kıvrım dallar ve selvi motifleri işlenmiştir. Diğeri taşta ise ana tasvir tepeliğin sol kısmına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Taşın ekseninde yer alan tek şerefeli minare ise câminin gövdesi üzerinden yükselmektedir. Tepelik barok karakterli kıvrımlı dallar ile çevrelenmiştir. Tepeliğin sağında demet çiçek motifi, câminin arkasında ise bir çift selvi ve bir hilâl motifi yer almaktadır. Her iki taşta da kitâbe tepelikten ayrılmış kemer köşelikleri barok karakterli stilize edilmiş bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kitâbelerin sekiz satırlık metinleri soldan sağa meyilli satırlarla yazılmıştır.

⁵² Tuncel 1989. Bu çalışma kapsamında Batı Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde bulunan mezarlık ve hazirelerde yer alan câmi tasvirli mezartaşları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Taş No: 9

Taş No: 11

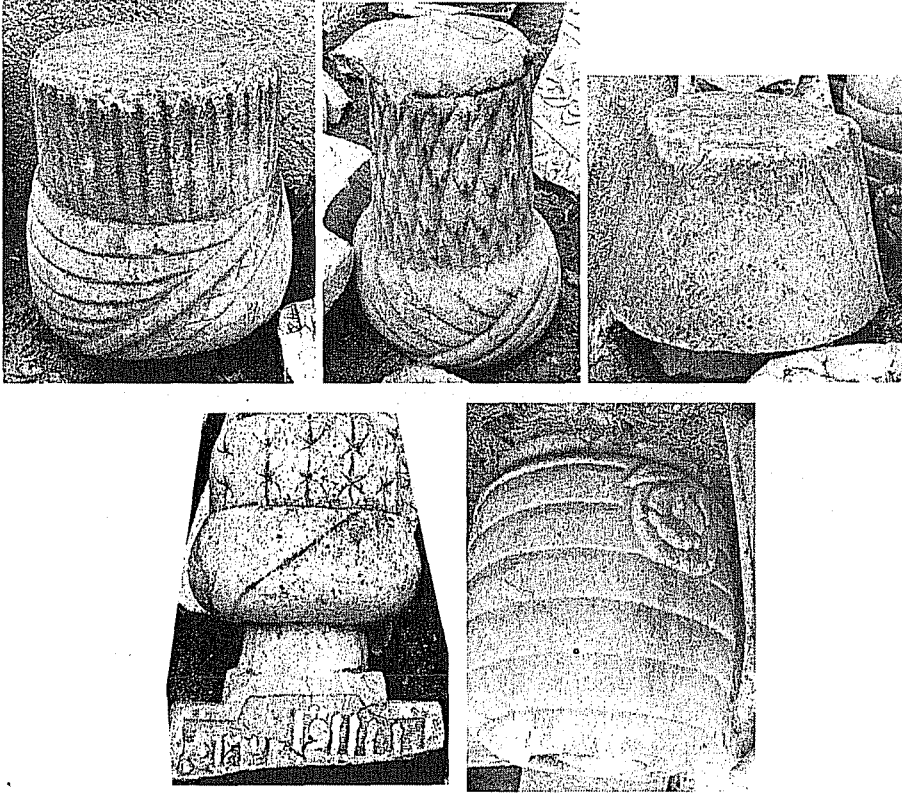
Mezartaşlarının kitâbeleri arasında Bornova voyvodalarının isimleri dikkati çekmektedir. Bunlar arasında *Hacı Ahmed Ağa* (1753/54), *Mehmed Ağa* (1767/68) ve *Kürt Ömer Ağa* (1827)'nin mezartaşları mevcuttur⁵³. Ayrıca Bornova voyvodası olarak *Menemenli Osman Ağa*'nın varlığını oğlu Ahmed Ağa (1793), kızı Fatma Kadın (1831) ve dâmadı Şerif Ahmed'in oğlu Şerif Muhammed (1804)'in mezartaşlarından öğrenmekteyiz. Ancak Osman Ağa veya âilesinin diğer fertlerine âit başka bir taş mevcut değildir. Diğer bir Bornova Ağası olan *Süleyman Ağa*'yı ise yeğeni Ahmed Ağa (1810/11) için hazırlanmış mezartaşı kitâbesi dolayısıyla bilebilmekteyiz. Bornova'da görevli olduğu düşülen *Süleyman Bölükbaşı*'nın haberini ise kızı Şerife Hatice Molla (1822/23) vermektedir.

Câmi hazîresinin bir âile kabristanı olarak kullanmış olduğunu ise Şeyh Seyyid Ömer Efendi ve âilesine âit taşlar kanıtlamaktadır. Buna göre; *Şeyh Seyyid Ömer Efendi* (1783/84)'nin kendisi ve oğlu *Hacı (Seyyid) Ahmed Efendi* ile onun eşi *Şerife Ümmügülsüm Hanım* (1834)'ın varlığı tespit edilebilmektedir. Hacı Ahmed Efendi ile Ümmügülsüm Hanım'ın çocuklarına âit taşlar da buradadır. Kızı *Şerife Fatma Molla* (1802/3), diğer kızı ve aynı zamanda Berber Hacı Ahmed'in eşi olan *Şerife Ümmühan* (1813/14) ile oğulları *Seyyid Ömer Efendi* (1833/34) ve *Seyyid Muhammed Molla* (?)'ya âit mezartaşları da hâlen mevcuttur.

Mezartaşlarının âit olduğu kişilerin isimleri incelendiğinde bunların dinî kimliklerini yansıtan 'Hacı', 'Şeyh', 'Seyyid', 'Şerîf', 'Şerife' ve 'Molla' gibi sıfatlar dikkati çekmektedir. Bilindiği üzere seyyid ve şerîf/şerife kelimeleri Hz.

⁵³ Bunlardan Mehmed Ağa'nın Bornova voyvodası veya ağası olduğuna dâir bilgiyi hazîrede çalışan Nureddin Ardıç 1939 yılında yayınladığı makalesinde vermektedir (Ardıç 1939, 11). Ancak, mevcut mezartaşları arasında (no: 2) '*Ayvaz Ağa'nın kardeşi Mehmed Ağa*' olarak belirtilen kişinin aynı kişi olduğu veya Mehmed Ağa'ya âit başka bir şahidenin varlığı sorusu cevaplanamamaktadır.

Peygamber'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e nisbeti gösteren sıfatlardır. Dolayısıyla, nesep olarak peygamber âilesine mensubiyeti gösteren bu sıfatları ve câminin kible yönünde bulunan Hacı Osman Dârü'l-Kurrâsı'nın bir dönem Kadirî tarikatına âit bir dergâh olarak kullanıldığı⁵⁴ bilgisinden de hareketle bu sıfatları kullanan kişilerin Kadirî tarikatına⁵⁵ mensup kimseler olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

Kırılmış durumdaki tepelikler

⁵⁴ Arıcan 2006, 3. XIX. yüzyılda Bornova'da iki câmi, bir hamam, bir çeşme ve bir Kadirî dergâhı bulunmaktadır. Bkz. Baykara 1974, 45.

⁵⁵ Kaynaklarda, İslâm dünyasının ilk ve en yaygın tarikatı olan 'Kâdiriyye'nin kurucusu Abdükâdir-i Geylânî (ölümü 1165/66)'nin Hz. Ali'ye dayandırılan soyunun baba tarafından Hz. Hasan, anne tarafından Hz. Hüseyin'e ulaştığı kaydedilmektedir. Hâlen dünyada pek çok kolu ve bağılı olan tarikat Anadolu topraklarında da erken tarihlerden itibaren faaliyet göstermiştir. Bkz. Uludağ 1988, 234-239; Azamat 2001, 131-136.

Sonuç

Bornova tarihi boyunca çeşitli kültürlere mensup insan topluluklarının iskân sahası olmuştur. Türk iskânı devrinde İzmir'in yükselen ışığında hiç şüphesiz şimdi olduğu gibi geçmişte de Bornova'nın yeri vardır. Bornova sadece İzmir'i Manisa üzerinden anayollara ve merkezlere bağlayan bir konumda bulunmasıyla değil iklimi ve münbit ovası ile aynı zamanda İzmir'in vazgeçilmez sayfiyelerinden birisi olması özelliğiyle de dikkate değerdir. Bornova'nın geçmişine âit başta gelen kültür izleri arasında olan Hüseyin İsa Bey Câmii ve onunla ilgili durumdaki diğer kültür öğeleri çalışma kapsamına alınarak değerlendirilmiştir. Arzulanan geçen zaman içerisinde insan başta olmak üzere tabiatın tahribatına mâruz kalan bu değerlerimizin tarih bilinciyle mevcut yeni ve gelecek nesillerimize anlatılması ve ulaştırılmasıdır.

KAYNAKÇA

- AĞIR 1993, Mustafa Ağır, *Her Yönü İle Bornova*, İzmir.
- AKIN 1968, Himmet Akın, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, 2. Baskı Ankara.
- AKYURT 1943, M. Yusuf Akyurt, *Resimli Türk Abideleri Cild X İzmir Şehri Selçukîler ve Osmanlılar Devri Mebani ve Kitabeleri*, 13-30 Nisan 1943, Türk Tarih Kurumu yayımlanmamış çalışma raporu, İzmir.
- ARDIÇ 1939, Nureddin Ardiç, "İzmir'de Epigrafiya Tetkikleri: Mebani Kitabeleri-1", *Fikirler*, VIII/182 (15 İkincikanun 1939), 10-11, 15.
- ARICAN 2003, Hasan Arıcan, *Bornova Köşkleri Gezinler ve Anılar*, İzmir.
- ARICAN 2006, Hasan Arıcan, "Biraz Nostalji", Anılarının 10.VI.2006 tarihli yayımlanmamış daktilo nüshası.
- ATAY 1978, M. Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir.
- AZAMAT 2001, Nihat Azamat, "Kâdiriyye", *TDVİA*, 24, İstanbul, 131-136
- BAYKARA 1974, Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir.
- BAYKARA 1997, Tuncer Baykara, "İzmir'e Dair Belgeler: I XVIII. Yüzyılda İzmir Hayatından Kesitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, İzmir, 1-8.
- BENZEDEN 1994, Tuncay Benzeden, *Bornova Rehberi 1994*, İzmir.
- BEYRU 2000, Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, İstanbul.
- BİLGİN 1980, İlhami Bilgin, "Bornova'nın Yayımlanmamış Dört Anıtı", *İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü (MTRE) Bülteni*, Sayı: 11-12, 46-50.
- ÇAKMAK 2005, Şükran Çakmak, *İzmir Mezarlıkları*, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü yayımlanmamış lisans tezi, İzmir.
- DOĞER 1999, Ersin Doğer, "Bornova'nın Kısa Tarihi", Hasan Arıcan, *Bornova Albümü*, İzmir, 9-19.

- DOĞER 2006, Ersin Doğer, *İzmir'in Smyrna'sı Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*, İstanbul.
- KUYULU 2001, İnci Kuyulu, "İzmir-Mimari", *TDVİA.*, 23, İstanbul, 526-529.
- KÜTÜKOĞLU 2000 Mübahat S. Kütükoğlu, *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, İzmir.
- MERT 2002, Hasan Mert, *Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yönleriyle Bornova 1923-1981*, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış doktora tezi, İzmir.
- OCAK 1992¹, A. Yaşar Ocak, "Battal Gazi", *TDVİA.*, 5, İstanbul, 204-205.
- OCAK 1992², A. Yaşar Ocak, "Battalnâme", *TDVİA.*, 5, İstanbul, 206-208.
- OİKONOMOS ve SLAARS 2001, Konstantinos Oikonomos-Bonaventure F. Slaars, *Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir - Etude sur Smyrne*, Çev. B. Umar, İstanbul.
- PINAR 1996, İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl*, İzmir.
- SARAN 1970, Cemal Saran, *Bornova*, Bornova.
- SLARS ve İKONOMOS 1932, Bonavantür F. Slars ve İkonomos, *İzmir Hakkında Tetkikat*, Çev. Arapzade Cevdet, İzmir.
- ŞİMŞİR 1999, Nahide Şimşir, *İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730-1792)*, E. Ü. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış doktora tezi, İzmir.
- TUNÇEL 1989, Gül Tunçel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara.
- TUTSAK 2002, Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ankara.
- ULUDAĞ 1988, Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *TDVİA.*, 1, İstanbul, 234-239.
- UZUNÇARŞILI 1984, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 3. Baskı Ankara.

Özel Görüşme:

Hasan ARICAN (Bornova 1944 doğumlu), görüşme tarihi: 04/06/07.XI.2008.

Uğur UZUN (Bornova 1942 doğumlu), görüşme tarihi: 07.XI.2008.

Bornova Hüseyin İsa Bey Câmii Mezar Kitâbeleri

NO	ÂİT OLDUĞU KİŞİ	TARİHİ
1-	Bornabât Voyvodası Hacı Ahmed Ağa	1167 (1753/54)
2-	Ayvaz Ağa'nın kardeşi Mehmed Ağa	1181 (1767/68)
3-	Şeyh Seyyid Ömer Efendi	1198 (1783/84)
4-	Menemenli Osman Ağa'nın oğlu Ahmed Ağa	1 RA 1208 (07.X.1793)
5-	Ömer Efendi-zâde Hacı Ahmed Efendi'nin kızı Şerîfe Fatma Molla	1217 (1802/3)
6-	Menemenli Osman Ağa'nın damâdı Şerîf Ahmed'in oğlu Şerîf Muhammed	1 CA 1219 (08.VIII.1804)
7-	Bornova Ağası Süleyman Ağa yeğeni Ahmed Ağa	1225 (1810/11)
8-	Hacı Ahmed Efendi'nin kızı, Berber Hacı Ahmed'in eşi Şerîfe Ümmühân	1229 (1813/14)
9-	Süleyman Bölükbaşı'nın kızı Şerîfe Hatice Molla	1238 (1822/23)
10-	Birunabat Voyvodası Kürd Ömer Ağa	19 CA 1234 (08.XII.1827)
11-	Burunabâd Voyvodası Menemenli Osman Ağa'nın kızı Fatma Kadın	15 CA 1247 (22.X.1831)
12-	Hacı Ahmed Efendi'nin oğlu Seyyid Ömer Efendi	1249 (1833/34)
13-	Seyyid Ahmed Ağa'nın eşi, Hacı Ali Ağa'nın kızı Şerîfe Ümmügülsüm Hanım	25 Z 1249 (05.V.1834)
14-	Yahya Efendi'nin oğlu	1301 (1883/84)
15-	İzmir Defter-i Hakâni Memuru Ali Kemâli Efendi	Tarihsiz
16-	Ahmed Efendi'nin oğlu Seyyid Muhammed Molla	Tarihsiz
17-	Arabkirli ...	Tarihsiz
18-	İsimsiz	Tarihsiz
19-	Bornova (?) Voyvodası Menemenli ...	Tarihsiz
20-	İsimsiz	Tarihsiz
21-	İsimsiz	Tarihsiz

BORNOVA HÜSEYİN İSA BEY CÂMİİ MEZAR KİTÂBELERİ

Taş No: 1

Bornabât Voyvodası Hacı Ahmed Ağa

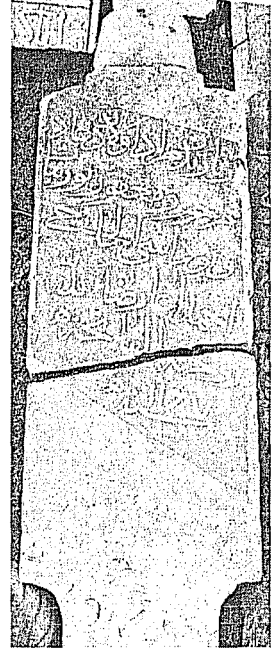
Taşın Özelliği :

Ölçü: 112x33x14. Hâlen tepeliği ve altı kırık durumdaki şâhideye 24 Nisan 1943 tarihinde Bornova ile ilgili yapı ve çeşitli kitâbelere araştırmasında yer veren Yusuf Akyurt, bu mezar taşını sağlam olarak görmüş, okumuş ve fotoğrafını eserine almıştır⁵⁶. Bu tarihte mezar taşının tepeliğinin de üzerinde bulunduğu görülmektedir. Şâhidenin kitâbe metni tek pano içerisinde altı satır olarak yazılmıştır. Metnin başlangıcında çağrı ifadesinin bulunmaması dikkati çekmektedir.

Tarihi : 1167 (1753/54).

Yazıtı :

1. Ziyâretten murâd olan du'âdır
2. merhûm ve mağfûr Bornabât
3. Voyvodası el-Hac
4. Ahmed Ağa rızâenlillah
5. ruhuna el-Fâtiha

⁵⁶ Akyurt 1943, 55 şekil 80. Sağdaki fotoğraf Hasan Arıcan'ın özel arşivinden alınmıştır.

Taş No: 2

Ayvaz Ağa'nın kardeşi Mehmed Ağa

Taşın Özelliği :

Ölçü: 98x26x5,5. Mermer şâhidenin tepeliği kırıktır. Kabartma tekniği ile hazırlanmış kitâbe metni herhangi bir süsleme özelliğine sahip değildir.

Tarihi : 1181 (1767/68).

Yazıtı :

1. Âh mine'l-mevt
2. bu merkade her kim ederse
3. du'â ede mahşerde şefâ'at
4. Müctebâ Ayvaz Ağanın
5. kardeşi merhûm Mehmed
6. Ağa ruhuna Fâtiha
7. sene 1181

Taş No: 3

Şeyh Seyyid Ömer Efendi

Taşın Özelliği:

Ölçü: 96x29x10. Tepeliği kırık durumdaki şâhidenin kitâbesi arası silmelerle ayrılmış altı satırdan oluşmaktadır. Şâhide belirgin bir süsleme ögesine sahip değildir.

Tarihi : 1198 (1783/84).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Hallâkü'l-Bâkî
2. okuya bir Fâtiha rahmeten li'l-âlemîn
3. durağı cennet ola fi makâm-ı emîn
4. haze'l-kabr kıdvetü's-sülehâ
5. es-sâlikîn 'allâmetü'l-muhakkikîn merhûm
6. eş-Şeyh Seyyid Ömer Efendi ruhuna
7. Fâtiha sene 1198

Taş No: 4

Menemenli Osman Ağa'nın oğlu Ahmed Ağa

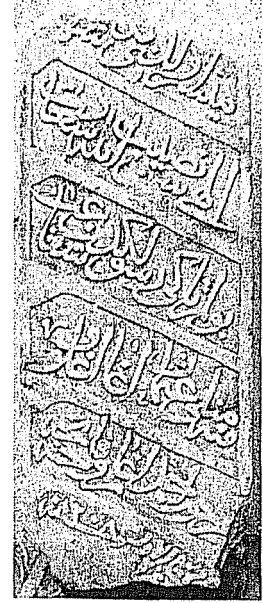
Taşın Özelliği :

Ölçü: 74x30x11. Tepeliği ile üst ve alt kısmı kırık durumdaki mezartaşının elde mevcut kitâbesi panolar içerisinde yazılmış altı satırdan oluşmaktadır.

Tarihi : 1 Rebî'ü'-evvel 1208 (07.X.1793).

Yazıtı :

1. [kırık]
2. müyesser oldu bana şehâ[det]
3. İlahî sen nasîb eyle sa'âdet
4. bulam tâki Resûlünden şefâ'at
5. Menemenli Osman Ağa oğlu
6. merhûm Ahmed Ağa ruhuna Fâtiha
7. Gurre-i Rebî'ü'-l-evvel sene 1208

Taş No: 5

Ömer Efendi-zâde Hacı Ahmed Efendi'nin kızı Şerîfe Fatma Molla

Taşın Özelliği :

Ölçü: 61x20x8. Tepeliği kısmen kırık durumdaki şâhîde iki parça halindedir. Arası cetvellerle ayrılmış kitâbe metni dört satırdan oluşmaktadır. Mezar taşı üzerinde belirgin bir süsleme ögesi bulunmamaktadır.

Tarihi : 1217 (1802/3).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Mu'în sene 1217
2. Ömer Efendi-zâde Hacı
3. Ahmed Efendi kerîmesi Şerîfe
4. Fatma Molla ruhuna Fâtiha

Taş No: 6

**Menemenli Osman Ağa'nın damâdı Şerîf Ahmed'in
oğlu Şerîf Muhammed**

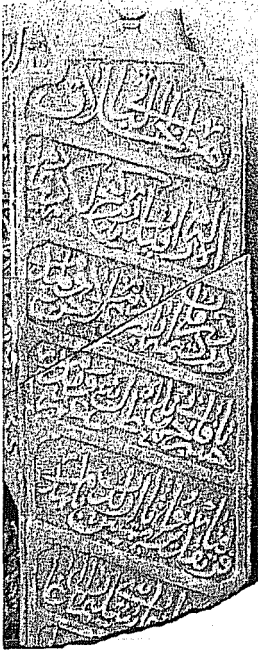
Taşın Özelliği :

Ölçü: 52x21x8. Tepeliği ve altı kırık, iki parça halinde durumda bulunan mermer şâhidenin kitâbesi panolar içerisinde yer alan beş satırdan oluşmaktadır. Süsleme unsurlarının kullanılmadığı mezartaşı oldukça sade bir görünüme sahiptir.

Tarihi : 1 Cemâzie'l-evvel 1219 (08.VIII.1804).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Mu'în
2. Menemenli Osman Ağanın
3. dâmâdı Şerîf Ahmedin
4. mahdûmu merhûm Şerîf Muhammed
5. ruhuna Fâtîha gurre-i CA sene 1219

Taş No: 7

**Bornova Ağası Süleyman Ağa'nın yeğeni Ahmed
Ağa**

Taşın Özelliği :

Ölçü: 168x30x10. Şâhide, 2001 yılındaki çalışmalarımız sırasında tepeliği ve alt kısmı kırık olarak tespit edilmişti. Ancak bu tarihten sonra sağlam durumdaki üst kısmı da kırılarak ikiye ayrılmış ve şâhide üçe bölünmüştür. Kitâbe metni arası cetvellerle ayrılmış panolar içerisine yazılmış dokuz satırdan oluşmaktadır. Tarih satırı ayrıca bir pano içerisine alınmıştır. Şâhidenin kırık olan boyun kısmında muhtemelen yukarıya bakan bir hilâl motifinin bulunduğu söylenebilir.

Tarihi : 1225 (1810/11).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Hallâkü'l-Bâkî
2. âhla zâr kılarım gençliğime doymadım
3. derdime dermân aradım bir ilâcın bulmadım
4. hasretâ fâni cihânda tûl 'ömr sürmedim
5. firkatâ takdir bu imiş tâ ezelden bilmedim
6. [kırık] Bornova Ağası Süleyman Ağa
7. Yeğeni merhûm Ahmed Ağa
8. ruhuna lillahi'l-Fâtiha
9. sene 1225

Taş No: 8

Hacı Ahmed Efendi'nin kızı, Berber Hacı Ahmed'in eşi Şerîfe Ümmühân.

Taşın Özelliği :

Ölçü: 70x38x5. Altı ve üstü kırık üç parça halindeki mezartaşı tarafımızdan birleştirilmiştir. Mevcut kitâbe, arası cetvellerle ayrılmış beş satırdan oluşmaktadır. En altta ise tarih satırı bulunmaktadır.

Tarihi : 1229 (1813/14).

Yazıtı :

x. [kırık]

1. ola Firdevs-i â'lâda makâm
2. ede zevk û safâlarını nihâye
3. Hacı Ahmed Efendi kerîmesi
4. Berber Hacı Ahmedin zevcesi
5. merhûme Şerîfe Ümmühân ruhuna Fâtiha
6. sene 1229

Taş No: 9

Süleyman Bölükbaşı'nın kızı Şerîfe Hatice Molla

Taşın Özelliği :

Ölçü: 73x36x6. Dört parça halindeki şâhîde üzerinde Batı Anadolu'da örneklerine rastlanan câmi tasvirli mezar taşlarından birisidir. Câmi tasvirinin iki yanındaki tek şerefeli iki minare dikkati çekmektedir. Kitâbenin üzerinde iki yanda yer alan konsollar üzerinde stilize edilmiş akantus yaprakları mevcuttur. Arası silmelerle ayrılmış kitâbe metni sekiz satırdan oluşmaktadır.

Tarihi : 1238 (1822/23).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Hayyü'l-Bâkî
2. Nâzeninim terk-i dünyâ kadem-i 'ukbâ eyledi
3. bağı cennetde enîsi hûriler olsun hemân
4. arzuyu meskeni Firdevs-i a'lâ eyledi
5. Süleyman Bölükbaşı kerîmesi Şerîfe
6. Hadîce Molla ruhiyçün
7. rızâenlillah el-Fâtîha
8. sene 1238

Taş No: 10

Birunabat Voyvodası Kürd Ömer Ağa

Taşın Özelliği :

Ölçü: 66x36x9,5. Yusuf Akyurt 1943 yılında bu kitâbeyi câmi hazîresindeki çalışması sırasında bütün hâlinde tespit ederek eserine almıştır⁵⁷. Şimdi tepeliği kırık ve alt yarısı kayıp durumdaki mezar taşının kitâbesi arası cetvellerle ayrılmış sekiz satırdan oluşmaktadır. Yazısı gâyet belirgin ve açıktır. Boyun kısmında yukarıya dönük biçimde bir hilâl

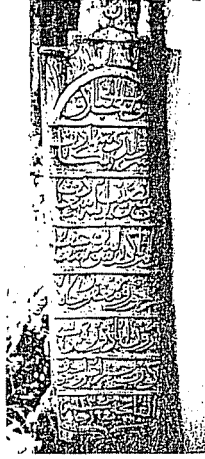
⁵⁷ Akyurt 1943, 56 şekil 81. Diğer fotoğraf Hasan Arıcan'ın arşivinden alınmıştır.

bulunmaktadır. Kitâbenin eksik kısımları Yusuf Akyurt'tan tamamlanmıştır.

Tarihi : 19 Cemazie'l-evvel 1234 (08.XII.1827).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Hallâkü'l-Bâkî
2. müyesser oldu bana şehâdet
3. İlahî sen nasîb eyle sa'âdet
4. [(kırık)-bulam] ... tâ ki
Resûlünden şefâ'at
5. [merhûm ve mağfûr hâlen
6. Bîrun Âbâd Voyvodası
7. Kürd Ömer Ağa ruhiyçün
8. el-Fâtîha fî 19 CA sene 1234]

Taş No: 11

*Burunabâd Voyvodası Menemenli Osman Ağa'nın
kızı Fatma Kadın*

Taşın Özelliği :

Ölçü: 212x48x7. 2001 yılındaki çalışmalar sırasında toprağa gömülmüş durumda bulunan mezartaşının hâlen gömülü bulunduğu yerden çıkartıldığı ancak kırılmış olduğu tespit edilmiştir. Şâhidenin tepeliğinde Batı Anadolu'da örneklerine rastlanan câmi tasviri yer almaktadır. İki parça hâlindeki şâhidenin kitâbesi arası cetvellerle ayrılmış sekiz satırdan oluşmaktadır. Kitabe üzerinde iki konsol üzerinde stilize edilmiş akantus yaprakları resmedilmiştir. Câmi motifinin çevresi ise güller ve yapraklarla bezenmiştir.

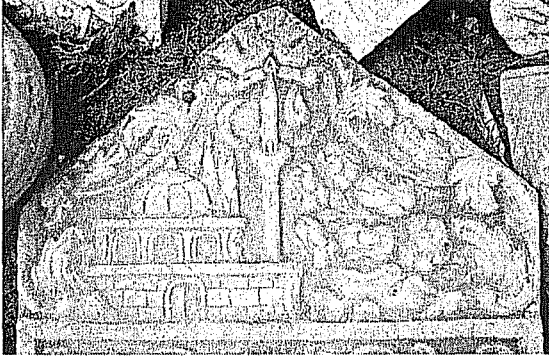
Tarihi : 15 CA 1247 (22.X.1831).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Hallâkü'l-Bâkî
2. müyesser oldu bana şehâdet

3. İlahî sen nasîb eyle sa'âdet
4. bulam tâki Resûlünden şefâ'at
5. Burunabâd Voyvodası Menemenli
6. Osman Ağa kerîmesi
7. Fatma Kadın ruhuna
8. Fâtîha fî 15 CA sene 1247

Taş No: 12

Hacı Ahmed Efendi'nin oğlu Seyyid Ömer Efendi

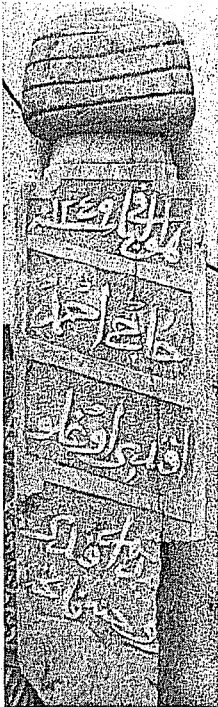
Taşın Özelliği :

Ölçü: 113x29x9. Hâlen sağ alt köşesi kırık durumdaki şahide oldukça sâde bir görünümündedir. Yekpare mermerden hazırlanan mezartaşının tepeliğinde âbânî bir sarık bulunmaktadır. Beş satırlık kısa sayılabilecek kitâbe metni dört pano içerisinde yer almaktadır.

Tarihi : 1249 (1833/34).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Bâkî sene 1249
2. Hacı Ahmed
3. Efendi oğlu
4. [Sey]yid Ömer Efendi
5. ruhuna Fâtîha

Taş No: 13

Seyyid Ahmed Ağa'nın eşi, Hacı Ali Ağa'nın kızı Şerîfe Ümmügülsüm Hanım

Taşın Özelliği :

Ölçü: 240x62x6. İki parça halinde olup alt parçası sağ köşesinden kırılmış durumdaki mezartaşının tepeliğinde Barok usulünde akantus yaprakları ve vazo içinde stilize edilmiş güllerle bezenmiştir. Oldukça işçilikli mezar taşı XIX. yüzyıl mezar taşları için hazırlanan formlara benzerdir. İki yandan konsollarla çıkan pano içerisindeki oniki satırlı kitâbesinin satırları cetvellerle birbirinden ayrılmıştır.

Tarihi : 25 Z 1249 (05.V.1834).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Mu'în
2. La ilâhe illallah
3. Muhammedun Resulullah
4. takdı Hayyâd-ı ecel ol nâzenine bir nişân
5. Hilâti ekvân libâsın giydürüb kıldı revân
6. [kırık] bekâ mülküne ol
7. [kırık] cihâna ağıladı ins ile cân (?)
8. [kırık] . merhûm es-Seyyid Ahmed Ağa zevcesi
9. [kırık] merhûm el-Hac Ali Ağa
10. kerîmesi merhûme Şerîfe Ümmügülsüm Hanım ruhuna
11. rızâenillâh Fâtîha
12. Fî 25 Z sene-i H 1249

Taş No: 14

Yahya Efendi'nin oğlu

Taşın Özelliği :

Ölçü: 38x24x6. Tepeliği kaba fes biçimde düzenlenmiş mezartaşının ikinci satırından sonrası mevcut değildir. Kabartma tekniği ile hazırlanmış ve yekpare mermerden oyulmuş şâhîde herhangi bir süsleme özelliği taşımamaktadır.

Tarihi : 1301 (1883/84).

Yazıtı :

1. Hûve'l-Hayy sene 1301
2. Yahya Efendinin oğlu
3. [kırık]

Taş No: 15

İzmir Defter-i Hakâni Memuru Ali Kemâlî Efendi

Taşın Özelliği :

Ölçü: 40x32x9. Üç parça halinde bulunarak birleştirilen şâhîdenin oldukça sâde bir kitâbesi olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihi : Tarihsiz.

Yazıtı :

- x+1. [kırık]
2. İzmir Defter-i Hakâni [kırık]
3. Memuru merhûm
4. Ali Kemâlî Efendi ruhuna
5. [Fâtihâ.....]

Taş No: 16

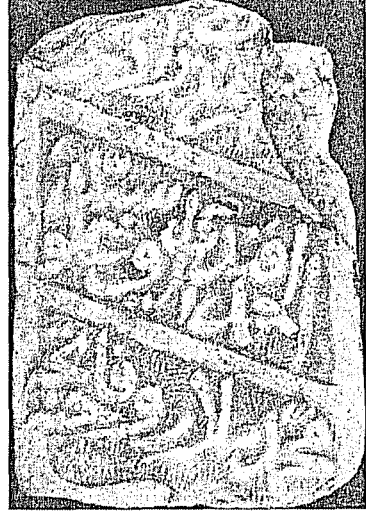
Ahmed Efendi'nin oğlu Seyyid Muhammed Molla

Taşın Özelliği : Ölçü: 27x17x6. Altı ve üstü kırık durumdaki şâhîde oldukça küçük bir formda hazırlanmıştır. Ait olduğu kişinin isminin bulunduğu kitâbesi cetvellerle ayrılmış satırlardan oluşmaktadır.

Tarihi : Tarihsiz.

Yazıtı :

- X+1. [...Ömer Molla-zâde ...]
2. Ahmed Efendi oğlu Seyyid
3. Muhammed Molla ruhuna Fâtiha
4. [sene]

Taş No: 16

Arabkirli ...

Taşın Özelliği :

Ölçü: 64x28x8. Dört parça hâlindeki mezartaşının tepeliği ve alt kısmı mevcut değildir. Kabartma tekniği ile hazırlanmış şâhîde herhangi bir estetik form taşımamaktadır.

Tarihi : Tarihsiz.

Yazıtı :

1. Hûve'l-Mu'în
2. bu merkade her kim ederse du'â
3. ede mahşerde şefâ'at Müctebâ
4. Arabkirli merhûm
5. [kırık]

Taş No: 18

İsimsiz

Taşın Özelliği :

Ölçü: 38x20x9. Üstü ve altı kırık durumda bulunan mermer şâhîde, yukarıdan aşağıya kıvrılarak dökülen bir formda hazırlanmıştır. Kitâbe, silmelerle ayrılmış satırlardan oluşmaktadır. 'masume' ve 'Sâm-ı Nerîman' ifâdelerinden bunun genç yaşta vefat etmiş bir kıza ait olduğu hattâ isminin 'Nerîman' olduğu da tahmin edilebilir.

Tarihi : Tarihsiz.

Yazıtı :

1. [kırık]
2. felek nev-reste-i ma'sumem aldı bak giryânıma
3. nidem dünya ebed kalmadı çün Sâ-m-ı Nerîmâna
4. duyuben irci' emrini pertâb eyledi kendin
5. zeyn-i agûşa aldı bakmadı âh ile efgâna
6. harîkin ateş-sûzânı yakdı kalbimiz ammâ
7. [kırık] müslümâna
8. [kırık]

Taş No: 19

Bornova (?) Voyvodası Menemenli ...

Taşın Özelliği :

Ölçü: 39x34x6. Alt ve üst kısmı kırık iki parça halinde elimizde bulunan şâhidenin kitâbesinin düz bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Kitâbe metninin iki yanında konsolların bulunduğu görülmektedir. Bu da 11 veya 13'deki gibi bir süslemeli alınlığın olabileceğini gösterir.

Tarihi : Tarihsiz.

Yazıtı :

1. Hûve'l-Hayyü'l-Bâkî
2. İlahî ravza-i cinân eyle makâmın
3. [kırık] Bornova (?) Voyvodası Menemenli (?)
4. [kırık]

Taş No: 20

İsimsiz

Taşın Özelliği :

Ölçü: 31x37x8. Altı ve üstü kırık parça halindeki mezartaşının kitâbesi arası kalın silmelerle ayrılan panolar içerisine yazılmıştır. Bu hâliyle uzun bir kitâbesi olduğunu düşündürmektedir.

Tarihi : Tarihsiz.

Yazıtı :

- X+1. [kırık]
2. [kırık] teslim edüb mülk-i fenâdan geçdi [?, kırık]
3. Hak kılub mânende-i gülzâr-ı cennet kabrini
4. [kırık] kılun dâimâ lutf-ı Hüdâyı
5. [kırık]

Taş No: 21

İsimsiz

Taşın Özelliği :

Ölçü: 40x37x8. Altı ve üstü kırık parça halindeki mezartaşının kitâbesi arası kalın silmelerle ayrılan panolar içerisinde yazılmıştır. Bu hâliyle uzun bir kitâbeye sahip olduğu düşünülebilir. Panolar içerisine yazılan kitâbe metni tam olarak okunamamakla birlikte âit olduğu kişinin dost ve misafirlere olan eli açıklığını anlatan dizelere sahiptir.

Tarihi : Tarihsiz.

Yazıtı :

- x+1. [kırık]
2. müdâm-ı mecma‘-ı yârâna bezl ederdi ta‘âm
3. zuhûr eylese bir vakitsiz misâfir eğer
4. [kırık] di ânıda envâ‘-ı ikrâm
5. [kırık]

Vehbi Günay